

روزنامه‌های درسی پنهان

محمود صالحیان

تعلیم و تربیت یکی از پیچیده‌ترین موضوعات در جوامع بشری است. کانست (۱۸۴۰-۱۷۲۴م) فیلسوف بزرگ آلمانی، گفته است: «در بین ابداعات بشر، دو چیز از مابقی مشکل‌تر است؛ مملکت‌داری و تعلیم و تربیت» [شکوهی، ۱۳۸۳: ۱۰]. تعلیم و تربیت دشوار است، به سبب آن‌که موضوع آن انسان است. و انسان از پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های زیادی برخوردار است، رسالت معلمی را دشوار ساخته‌اند. معلم برای موفقیت در رسالت خطیر خود لازم است با دستاوردهای علوم تربیتی آشنا باشد و از آن در آموزش و پرورش استفاده کند. یکی از رشته‌های مطالعاتی علوم تربیتی، برنامه‌ریزی درسی^۱ است. این رشته‌ی علمی می‌کوشد، معلم را با برنامه‌ی درسی آشنا سازد و یکی

از تأکیدات آن علمی برای موفقیت معلم و به‌ویژه تعلیم و تربیت هر کشور، توجه به «برنامه‌ی درسی پنهان» یا مستتر^۲ است.

بسیاری از معلمان، از برنامه‌ی درسی پنهان غافل‌اند. اگر معلم ریاضی تصور کند فقط باید ریاضی درس بدهد، یا معلم علوم و یا هر درس دیگری، اگر تصور کند فقط موضوع درسی خود را ارائه می‌دهد، این تصور صحیح نیست. بعضی کارشناسان برنامه‌ریزی درسی، «کلاس

درس» را «کلاس زندگی» دانش‌آموز در نظر می‌گیرند و بعضی دیگر معتقدند که «معلم باید از خیلی چیزها آگاه باشد. شاهین عقل معلم باید بر فراز واقعیت‌ها و حقایق تربیتی به پرواز درآید و به آن‌چه که در کلاس درس هست، از افق بالاتر بنگرد؛ آن هم نه نگاه سطحی، بلکه به عمق حقایق پی‌ببرد» [قورچیان، ۱۳۷۴: ۱۲۷].

چه‌بسا توجه نکردن معلم به برنامه‌ی درسی پنهان، آسیب‌های تربیتی جبران‌ناپذیری را به دانش‌آموزان وارد کند که در صورت آگاهی یافتن از پیامدها و عواقب آن،

جمال ایرانی
(۱۳۶۰)

دبیر فعال، مؤسس،
مؤلف، معلم نمونه، کردستان

دارای کارشناسی ارشد جغرافیای طبیعی است و در زمینه رشته‌ی خود خدمات بسیاری انجام داده است؛ از جمله: انجمن علمی - آموزشی دبیران جغرافیای استان را تأسیس کرده، و چهار عنوان کتاب و بیش از ۲۰ عنوان مقاله نوشته که به چاپ رسیده است. هم‌چنین، در زمینه‌ی تولید نرم‌افزار آموزشی، فیلم مستند و پژوهشگری، فعالیت‌های او درخشان است و تاکنون دوبار معلم نمونه‌ی استانی (۸۹ و ۷۶) و دوبار معلم نمونه‌ی کشوری (۸۰ و ۸۵) شده است. وی رتبه‌های نخست متعددی را در آزمون و مسابقات استانی کسب کرده است.

در خود احساس گناه کند.

بعضاً ندانم‌کاری‌های جزئی باعث می‌شود اهداف آموزشی کتاب‌های درسی، در نوشتار و ظاهر چیزی باشد، اما از نظر تربیتی نتیجه‌ی معکوس دهد. در آن صورت، آن‌چه معلم در نیت و قصد می‌پروراند، با آن‌چه در میدان عمل و کلاس درس حاصل می‌شود، مغایر و غالباً متضاد خواهد بود. مولوی چه زیبا می‌فرماید:

هر چه کردند از علاج و از دوا
گشت رنج افزون و حاجت ناروا
از هلیله قبض شد، اطلاق رفت
آب آتش را مدد شد هم‌چو نفت
از قضا سرکنگبین صفرا فزود
روغن بادام خشکی می‌نمود

برای جلوگیری از چنین آسیب‌هایی است که معلمان باید به برنامه‌ی درسی پنهان توجه کنند. می‌دانیم که برنامه‌های درسی رسمی، از انتظارات عرفی مردم و جامعه نشئت گرفته‌اند. هر معلمی، با اهداف، مواد آموزشی، محتوا، فعالیت‌ها، و راهبردهای یاددهی و یادگیری مشخص به کلاس درس می‌رود. اما دانش‌آموزان، بسیاری از مفاهیم

مدراس اطلاق می‌شود که متأثر از کل نظام تربیتی است [کریعی، ۱۳۷۳: ۴۵].

در این جا به بعضی از عوامل مؤثر بر برنامه‌ی درسی پنهان اشاره و تأثیر آن‌ها را بر جنبه‌های شناختی، رفتاری و شخصیتی دانش‌آموز تحلیل می‌کنیم:

۱. قوانین و مقررات کلاس و مدرسه

الف) فرض می‌کنیم قوانین و مقررات، به‌صورت صریح و روشن، برای اداره‌ی کلاس و مدرسه از طرف معلم و دیگر عوامل آموزشگاه اعلام و اعمال شود (روش مشخص کلاس‌بندی، روش صریح ارزش‌یابی، روش درست تنبیه و تشویق و...). در این صورت، بعضی از تأثیرات پنهان این عملکرد بر دانش‌آموزان عبارت از موارد زیر خواهد بود:

- جنبه‌ی تفکر یا شناختی: تفکر دانش‌آموز چنین شکل می‌گیرد که قانون برای زندگی لازم است، با قانون بهتر می‌توان زندگی کرد و...
- جنبه‌ی رفتاری: به‌موقع آمدن، احترام و اطاعت از قانون، انجام کار در زمان مشخص و...
- جنبه‌ی شخصیتی: نظم‌پذیری و منظم بودن در زندگی و...

ب) حال اگر قوانین و مقررات به‌صورت غیرشفاف و غیرقابل اجرا از طرف معلم و دیگر مسئولان مدرسه اعلام و اعمال گردد، بعضی از تأثیرات این عملکرد به‌صورت برنامه‌ی درسی پنهان بر دانش‌آموزان، عبارت از موارد زیر خواهد بود:

- جنبه‌ی شناختی یا تفکر: قانون همه‌جا لازم نیست، هرجا قانون به نفع نیست، اجرا نکن. شناخت قانون لازم نیست و...
- جنبه‌ی رفتاری: کار امروز را به فردا انداختن، قانون‌شکنی، بی‌نظمی و...
- جنبه‌ی شخصیتی: قانون‌گریزی و...

۲. روابط میان فردی

الف). برخورد عادلانه در مقابل برخورد تبعیض‌آمیز
بعضی از تأثیرات برخورد نوع اول به‌صورت برنامه‌ی درسی پنهان بر دانش‌آموزان عبارت از موارد زیر است:
جنبه‌ی شناختی: انسان در نظام خلقت با توجه به تفاوت‌های فردی قابل احترام است، پاداش به تلاش داده می‌شود، کار خوب ارزش دارد و...
جنبه‌ی رفتاری: کار و تلاش، درس خوان بودن و... امری مثبت است.

جنبه‌ی شخصیتی: عزت‌نفس بالا، اعتمادبه‌نفس بیشتر، شاد بودن و...

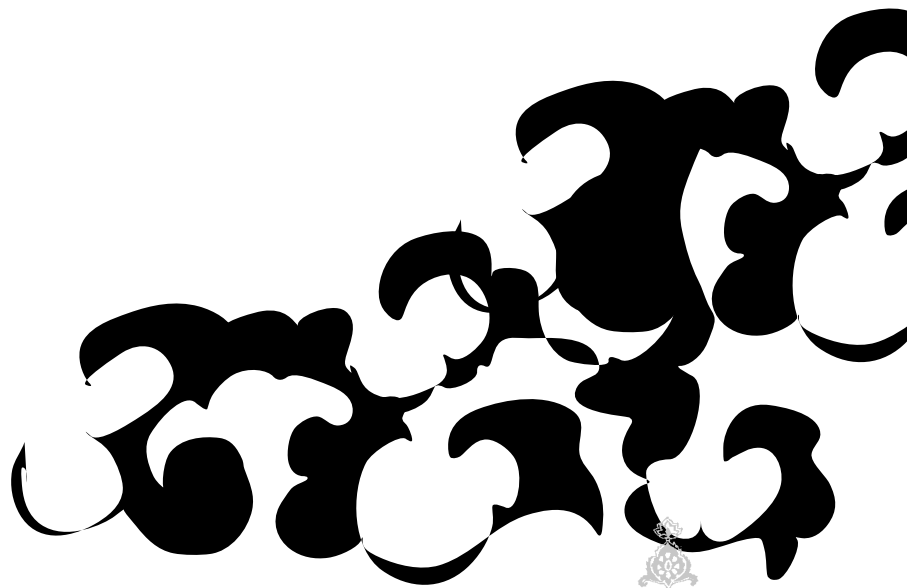
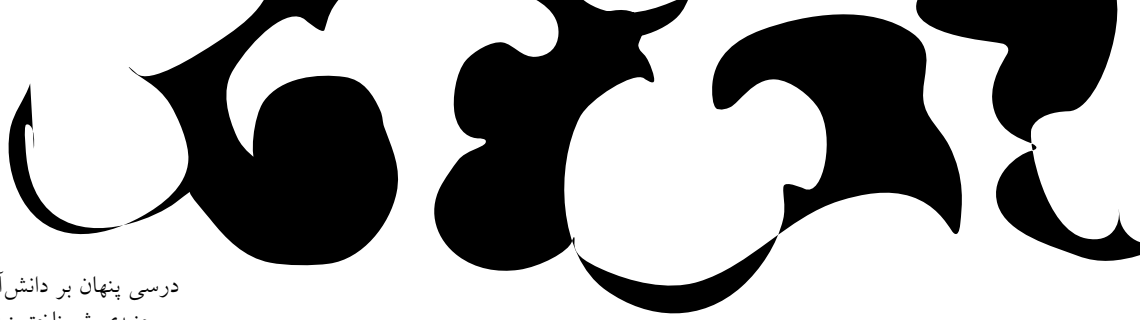
را بدون این‌که در برنامه‌ی درسی آن‌ها لحاظ‌شده باشد، می‌آموزند، و این، همان «برنامه‌ی درسی پنهان» است. یادگیری در مدرسه و کلاس درس، تنها آن‌چه که معلم تعلیم می‌دهد نیست، بسیاری از مطالب و مفاهیم را دانش‌آموزان از طریق رفتار ضمنی معلمان و هم‌کلاسان می‌آموزند. بنابراین، برنامه‌ی درسی پنهان، به تدریس ضمنی، غیررسمی و غیرملموس نظام ارزش‌ها، هنجارها و طرز برداشت‌ها و جنبه‌های غیر آکادمیک و غیررسمی

فتحعلی تحسینی
(۱۳۱۹)

دبیر موفق، مدیر مؤثر.
آذربایجان غربی

ایشان دبیر زبان فرانسه بوده و اکنون در دوره‌ی پانزدهم - در دانشگاه علمی کاربردی علامه دهخدا شهرستان تکاب خدمت می‌کند. در سال‌های قبل از انقلاب، مبارز سیاسی بود و مدتی را در زندان آن رژیم گذرانده است. ضمناً جانباز نیز می‌باشد. از خدمات هنری آقای تحسینی، باید به تحریر سوره‌ی قرآن مجید با آب طلا که زیر چاپ است، اشاره کرد.

درسی پنهان بر دانش‌آموزان عبارت است از: جنبه‌ی شناختی: انسان ممکن الخطاست، گذشت در زندگی لازم است و... جنبه‌ی رفتاری: رفتار با آرامش و با بزرگواری و مروت را یاد می‌گیرد و... جنبه‌ی شخصیتی: شخصیتی صبور و بزرگوار و بزرگ‌منش و... خواهد داشت. بعضی از تأثیرات برخوردار نوع دوم به‌صورت برنامه‌ی درسی پنهان بر دانش‌آموزان عبارت است از: جنبه‌ی شناختی: از خطا و اشتباه نباید گذشت و... جنبه‌ی رفتاری: تند و پرخاشگرانه رفتار کردن و... جنبه‌ی شخصیتی: کینه‌جویی، انتقام‌جویی و... به‌طور کلی، دانش‌آموزان از طریق برنامه‌های درسی مستتر یا پنهان، بسیاری از مفاهیم اجتماعی را می‌آموزند. در واقع، از طریق فرایند آشنایی با معلم، مبر، ناظم، مدیر و معاون، روابط اجتماعی را می‌شناسند و می‌پذیرند. در همین حال، اطلاعات، نظم، تربیت و سلسله‌مراتب را یاد می‌گیرند.

برنامه‌ی درسی پنهان بعد غیرقابل پیش‌بینی یادگیری است. طراحی آموزشی، بدون توجه به این بُعد، غفلت بزرگی در تعلیم و به‌ویژه در تربیت دانش‌آموزان است. هرچه معلم در تدوین برنامه‌ی درسی رسمی ضعیف‌تر باشد، برنامه‌ی درسی پنهان اثرگذارتر و آسیب‌زایی آن بیش‌تر است. در پایان لازم است یادآور شویم، در تعلیم و تربیت اسلامی، به این بُعد تربیت بسیار توجه شده است تا جایی که در سیره‌ی ائمه‌ی اطهار و سخنان و اندرزهای بزرگان دین، بسیار آمده است که برای تربیت واقعی باید از شیوه‌ی غیرکلامی^۹ نیز استفاده کرد: کونوا دعاه الناس بغير الکتبکم. تربیت به‌صورت عملی هم، از سفارش‌های پیشوایان دین است: کونوا دعاه الناس باعمالکم.

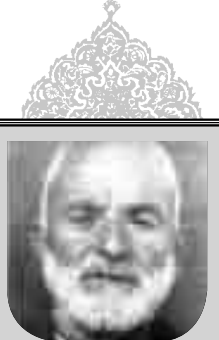
زیرنویس

1. Curriculum Planning
  2. Hidden Curriculum
  ۳. البته این تأثیرات جنبه‌ی نسبی دارد. یعنی دانش‌آموزان از جامعه به مفهوم کلی (خانواده، صدا و سیما و...) نیز در هر مورد تأثیر می‌پذیرند.
- منابع**
۱. شکوهی، غلامحسین. مبانی و اصول آموزش و پرورش. انتشارات آستان قدس رضوی. ۱۳۸۳.
  ۲. قورچیان، نادرقلی و فروغ تن‌ساز. سیمای روند تحولات برنامه‌ی درسی. تهران. مؤسسه‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. ۱۳۷۴.
  ۳. کریمی، عبدالعظیم. تربیت آسیب‌زا. انتشارات انجمن اولیا و مربیان. ۱۳۷۳.
  ۴. ملکی، حسن. صلاحیت‌های حرفه‌ی معلمی. انتشارات مدرسه. ۱۳۷۶.
  ۵. ملکی، حسن. برنامه‌ریزی درسی راهنمای عمل. انتشارات پیام اندیشه. ۱۳۸۵.

بعضی از تأثیرات برخوردار نوع دوم به‌صورت برنامه‌ی درسی پنهان بر دانش‌آموزان عبارت است از: جنبه‌ی شناختی: هر شخص به اندازه‌ی رابطه و پارتنی با ارزش است، پاداش با توجه به رابطه تعیین می‌شود، کار مهم نیست. چاپلوسی و رابطه مهم است و تبعیض را باید یاد گرفت. جنبه‌ی شخصیتی: ایجاد حس حقارت بر طبقه‌ی مورد تبعیض، ایجاد شخصیت ضد اجتماعی، محتاج توجه، لوس و پرتوقع. جنبه‌ی رفتاری: ستیزه‌گری، رقابت‌جویی ناسالم و یا ترس و بزدلی و...

ب) برخوردار گرم در مقابل برخوردار سرد و بی‌روح بعضی از تأثیرات برخوردار نوع اول به‌صورت برنامه‌ی درسی پنهان بر دانش‌آموزان عبارت از موارد زیر است: جنبه‌ی شناختی: محبت زندگی را زیبا و لذت‌بخش می‌کند، دانش‌آموز مهربانی با دیگران را یاد می‌گیرد و... جنبه‌ی رفتاری: مهربانی با دیگران، خوش رفتاری و خوش‌برخوردی و... جنبه‌ی شخصیتی: انسان‌دوست، عشق‌ورز و... بودن بعضی از تأثیرات برخوردار نوع دوم به‌عنوان برنامه‌ی درسی پنهان بر دانش‌آموزان عبارت است از: جنبه‌ی شناختی: دانش‌آموز، برخوردار سرد و غیرصمیمی را یاد می‌گیرد و شاید فکر کند زندگی سرد و بی‌روح است و... جنبه‌ی رفتاری: رفتار خشک و رسمی و کلیشه‌ای و خسته‌کننده را یاد می‌گیرد و... جنبه‌ی شخصیتی: انسان‌گریزی، پوچ‌گرایی و...

ج. برخوردار محبت‌آمیز در مقابل برخوردار کینه‌جویانه بعضی از تأثیرات برخوردار نوع اول به‌صورت برنامه‌ی

**مهر علی جناب
نحوی دهگردی**
(۱۳۴۲-۱۲۶۰)
بنیان‌گذار و مؤسس.
چهارم‌مجال و بختیاری

دانش‌آموخته‌ی حوزه‌های علمیه و قریب‌الاجتهاد بود. عشق او به آموزش و تربیت موجب شد به تأسیس دبستان و دبیرستان شاهپور شهر کرد اقدام کند. از صفات بارز او حلم و بردباری و ایثار در امر آموزش، ضمن توجه به تربیت دینی بود. در شهر کرد مدرسه‌ای به نام او باقی است.